अध्याय 16: वृक्षाः सत्पुरुषाः इव

विषय-सूची

13 प्रश्नावली · 44 प्रश्न

प्रश्नावली 1	पाठे लिखितानि सुभाषितानि सस्वरं पठन्तु, अवगच्छन्तु, लिखन्तु स्मरन्तु च ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 2	पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखन्तु ।	6 प्रश्न
प्रश्नावली 3	पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखन्तु ।	6 प्रश्न
प्रश्नावली 4	पट्टिकातः उचितानि पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।	6 प्रश्न
प्रश्नावली 5	उदाहरणानुसारम् अधोलिखितेषु वाक्येषु स्थूलाक्षरपदानां विभक्तिं निर्दिशन्तु ।	6 प्रश्न
प्रश्नावली 6	अधोलिखितानां पदानां द्विवचने बहुवचने च रूपाणि लिखन्तु ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 7	अधोलिखितानां पदानां परस्परं समुचितं मेलनं कृत्वा 'कः किं ददाति' इति लिखन्तु ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 8	अधोलिखितानां क्रियापदानां लट्लकारे प्रथमपुरुषस्य रूपाणि लिखन्तु ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली योग्यताविस्तारः	अधोलिखितां प्रहेलिकां पठित्वा उत्तरं वदन्तु ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली परियोजनाकार्यम्	परियोजनाकार्यम्	2 प्रश्न
प्रश्नावली पठित-अवबोधनम्	अधोलिखितं श्लोकं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तरत — 'परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः, परोपकाराय वहन्ति नद्यः । परोपकाराय दुहन्ति गावः, परोपकाराय इदं शरीरम् ॥'	7 प्रश्न
प्रश्नावली अन्वयः	मञ्जूषातः समुचितं पदं चित्वा श्लोकस्य अन्वयं पूरयत — 'छायामन्यस्य कुर्वन्ति तिष्ठन्ति स्वयमातपे । फलान्यपि परार्थाय वृक्षाः सत्पुरुषाः इव ॥' (मञ्जूषा – सत्पुरुषाः, आतपे, छायाम्, फलानि)	1 प्रश्न
प्रश्नावली प्रश्ननिर्माणम्	रेखांकितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।	5 प्रश्न

प्रश्नावली 1 — पाठे लिखितानि सुभाषितानि सस्वरं पठन्तु, अवगच्छन्तु, लिखन्तु स्मरन्तु च ।

प्रश्न 1

पाठे लिखितानि सुभाषितानि सस्वरं पठन्तु, अवगच्छन्तु, लिखन्तु स्मरन्तु च ।

हल

छात्राः पाठे लिखितानि सुभाषितानि स्वरसहितं पठन्तु, तेषाम् अर्थं अवगच्छन्तु, लेखनाभ्यासं कुर्वन्तु स्मरन्तु च ।

उत्तर: छात्राः स्वयं कुर्वन्तु ।

प्रश्नावली 2 — पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखन्तु ।

प्रश्न 1

(क) वृक्षाः स्वयं कुत्र तिष्ठन्ति ?

हल

श्लोके उक्तम् — वृक्षाः अन्यस्य छायां कुर्वन्ति, स्वयं तु आतपे (धूपे) तिष्ठन्ति ।

उत्तर: आतपे

प्रश्न 2

(ख) परोपकाराय का वहन्ति ?

हल

नद्यः परोपकाराय जलं वहन्ति ।

उत्तर: नद्यः

प्रश्न 3

(ग) दशवापीसमः कः भवति ?

हल

दशवापीसमः (दश वापीनां समः) हृदः भवति ।

उत्तर: हृदः

प्रश्न 4

(घ) सत्पुरुषाः इव के सन्ति?

हल

वृक्षाः सत्पुरुषाः इव सन्ति, यतः ते परोपकारं कुर्वन्ति ।

उत्तर: वृक्षाः

प्रश्न 5

(ङ) अर्थिनः केभ्यः विमुखाः न यान्ति ?

हल

अर्थिनः (याचकाः) वृक्षेभ्यः महीरुहेभ्यः विमुखाः न यान्ति ।

उत्तर: वृक्षेभ्यः महीरुहेभ्यः

प्रश्न 6

(च) वृक्षाः स्वयं कानि न खादन्ति ?

हल

वृक्षाः स्वयं फलानि न खादन्ति, परं परोपकाराय ददति ।

उत्तर: फलानि

प्रश्नावली 3 — पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखन्तु ।

प्रश्न 1

(क) नद्यः किं न पिबन्ति ?

हल

नद्यः स्वयम् जलम् न पिबन्ति, अपितु परोपकाराय वहन्ति ।

उत्तर: नद्यः स्वयमेव अम्भः न पिबन्ति ।

प्रश्न 2

(ख) वृक्षाः अस्मभ्यं किं किं यच्छन्ति ?

हल

वृक्षाः अस्मभ्यं बहूनि वस्तूनि ददति — पुष्पं, फलं, छायां, मूलं, वल्कलं, दारूं च ।

उत्तर: वृक्षाः अस्मभ्यं पुष्पं फलं, छायां, मूलं वल्कलं, दारूं च यच्छन्ति ।

प्रश्न 3

(ग) इदं शरीरं किमर्थम् अस्ति ?

हल

सुभाषिते उक्तम् — इदं शरीरं परोपकाराय अस्ति ।

उत्तर: इदं शरीरं परोपकाराय अस्ति ।

प्रश्न 4

(घ) दशपुत्रसमः कः भवति ?

हल

दशपुत्रसमः (दश पुत्रैः समः) द्रुमः (वृक्षः) भवति ।

उत्तर: दशपुत्रसमः द्रुमः भवति ।

प्रश्न 5

(ङ) केषां विभूतयः परोपकाराय भवन्ति ?

हल

सतां (सज्जनानां, सत्पुरुषाणां) विभूतयः परोपकाराय भवन्ति ।

उत्तर: सतां विभूतयः परोपकाराय भवन्ति ।

प्रश्न 6

(च) अन्यस्य छायां के कुर्वन्ति ?

हल

वृक्षाः अन्यस्य (परस्य) छायां कुर्वन्ति, स्वयं तु आतपे तिष्ठन्ति ।

उत्तर: अन्यस्य छायां वृक्षाः कुर्वन्ति ।

प्रश्नावली 4 — पट्टिकातः उचितानि पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

प्रश्न 1

(क) फलान्यपि परार्थाय ..... सत्पुरुषा इव ।

हल

फलान्यपि परार्थाय (ददति) वृक्षाः सत्पुरुषाः इव ।

उत्तर: वृक्षाः

प्रश्न 2

(ख) दशह्रदसमः पुत्र ..... समो द्रुमः ।

हल

दशह्रदसमः पुत्रः, दशपुत्रः समः द्रुमः (वृक्षः) भवति ।

उत्तर: दशपुत्रः

प्रश्न 3

(ग) ..... येषां वै विमुखा यान्ति नार्थिनः ।

हल

सुजनस्येव (सज्जनानाम् इव) येषां समीपात् अर्थिनः विमुखाः न यान्ति ।

उत्तर: सुजनस्येव

प्रश्न 4

(घ) ..... इदं शरीरम् ।

हल

परोपकाराय इदं शरीरम् अस्ति ।

उत्तर: परोपकाराय

प्रश्न 5

(ङ) स्वयं न खादन्ति ..... वृक्षाः ।

हल

स्वयं न खादन्ति फलानि वृक्षाः ।

उत्तर: फलानि

प्रश्न 6

(च) परोपकाराय सतां ..... ।

हल

परोपकाराय सतां विभूतयः (सम्पत्तयः) भवन्ति ।

उत्तर: विभूतयः

प्रश्नावली 5 — उदाहरणानुसारम् अधोलिखितेषु वाक्येषु स्थूलाक्षरपदानां विभक्तिं निर्दिशन्तु ।

प्रश्न 1

(क) वृक्षाः परार्थाय फलानि यच्छन्ति । .....

हल

'फलानि' इति कर्मपदम् अस्ति अतः द्वितीया विभक्तिः ।

उत्तर: फलानि – द्वितीया विभक्तिः

प्रश्न 2

(ख) वृक्षाः सत्पुरुषाः इव सन्ति । .....

हल

'सत्पुरुषाः' इति कर्तृपदेन सह तुल्यतावाचकम् अतः प्रथमा विभक्तिः ।

उत्तर: सत्पुरुषाः – प्रथमा विभक्तिः

प्रश्न 3

(ग) द्रुमः दशसन्तानसमः भवति । .....

हल

'द्रुमः' इति कर्तृपदम् अतः प्रथमा विभक्तिः ।

उत्तर: द्रुमः – प्रथमा विभक्तिः

प्रश्न 4

(घ) वृक्षः प्राणिभ्यः काष्ठानि यच्छति । .....

हल

'प्राणिभ्यः' इति सम्प्रदानपदम् (दानार्थम्) अतः चतुर्थी विभक्तिः ।

उत्तर: प्राणिभ्यः – चतुर्थी विभक्तिः

प्रश्न 5

(ङ) नद्यः जलं स्वयमेव न पिबन्ति । .....

हल

'नद्यः' इति कर्तृपदम् अतः प्रथमा विभक्तिः ।

उत्तर: नद्यः – प्रथमा विभक्तिः

प्रश्न 6

(च) सज्जनानां सङ्गतिं करोतु । .....

हल

'सङ्गतिं' इति कर्मपदम् अतः द्वितीया विभक्तिः ।

उत्तर: सङ्गतिं – द्वितीया विभक्तिः

प्रश्नावली 6 — अधोलिखितानां पदानां द्विवचने बहुवचने च रूपाणि लिखन्तु ।

प्रश्न 1

यथा- वृक्षः वृक्षौ वृक्षाः । (क) मेघः (ख) हृदः (ग) सत्पुरुषः (घ) छाया (ङ) वापी (च) नदी (छ) शरीरम् (ज) पुष्पम्

हल

एकवचनम् द्विवचनम् बहुवचनम् — इति क्रमेण रूपाणि लिखितानि ।

उत्तर: (क) मेघः मेघौ मेघाः (ख) हृदः हृदौ हृदाः (ग) सत्पुरुषः सत्पुरुषौ सत्पुरुषाः (घ) छाया छाये छायाः (ङ) वापी वाप्यौ वाप्यः (च) नदी नद्यौ नद्यः (छ) शरीरम् शरीरे शरीराणि (ज) पुष्पम् पुष्पे पुष्पाणि

प्रश्नावली 7 — अधोलिखितानां पदानां परस्परं समुचितं मेलनं कृत्वा 'कः किं ददाति' इति लिखन्तु ।

प्रश्न 1

(क) वृक्षः (ख) गौः (ग) सूर्यः (घ) नदी (ङ) अग्निः (च) शिक्षकः — एतेषां समुचितं मेलनं कृत्वा 'कः किं ददाति' इति लिखन्तु ।

हल

प्रत्येकस्य स्वभावानुसारं दानम् मेलितम् — वृक्षः वायुं, गौः दुग्धं, सूर्यः प्रकाशं, नदी जलं, अग्निः तापं, शिक्षकः विद्यां ददाति ।

उत्तर: (क) वृक्षः शुद्धं वायुं ददाति । (ख) गौः दुग्धं ददाति । (ग) सूर्यः प्रकाशं ददाति । (घ) नदी जलं ददाति । (ङ) अग्निः तापं ददाति । (च) शिक्षकः विद्यां ददाति ।

प्रश्नावली 8 — अधोलिखितानां क्रियापदानां लट्लकारे प्रथमपुरुषस्य रूपाणि लिखन्तु ।

प्रश्न 1

यथा – कुर्वन्ति – करोति कुरुतः कुर्वन्ति । तिष्ठन्ति, फलन्ति, यान्ति, पिबन्ति, खादन्ति — एतेषां लट्लकारे प्रथमपुरुषस्य एकवचन-द्विवचन-बहुवचनरूपाणि लिखन्तु ।

हल

प्रथमपुरुषे एकवचनम् द्विवचनम् बहुवचनम् — इति क्रमेण रूपाणि ।

उत्तर: तिष्ठन्ति – तिष्ठति तिष्ठतः तिष्ठन्ति । फलन्ति – फलति फलतः फलन्ति । यान्ति – याति यातः यान्ति । पिबन्ति – पिबति पिबतः पिबन्ति । खादन्ति – खादति खादतः खादन्ति ।

प्रश्नावली योग्यताविस्तारः — अधोलिखितां प्रहेलिकां पठित्वा उत्तरं वदन्तु ।

प्रश्न 1

वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराजः त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणिः । त्वग्वस्त्रधारी न च सिद्धयोगी जलं च बिभ्रन्न घटो न मेघः ॥ — अस्याः प्रहेलिकायाः उत्तरं किम् ?

हल

प्रहेलिकायां वर्णितम् — वृक्षाग्रे वसति परं पक्षी न, त्रीणि नेत्राणि (काणि) धारयति परं शिवः न, त्वचा-वस्त्रं धारयति परं योगी न, जलं बिभर्ति परं घटः मेघः च न — एतत् सर्वं नारिकेले (नारिकेलफले) घटते ।

उत्तर: नारिकेलम्।

प्रश्नावली परियोजनाकार्यम् — परियोजनाकार्यम्

प्रश्न 1

विद्यालयं गृहं वा परितः विद्यमानानां पञ्च-पादपानां (वृक्षाणां) संरक्षणं कुर्वन्तु ।

हल

इदं कार्यं छात्रैः स्वयम् एव करणीयम् — स्वस्य विद्यालयस्य गृहस्य वा समीपस्थानां वृक्षाणां रक्षणं जलसेचनं च कुर्वन्तु ।

उत्तर: छात्राः स्वयं कुर्वन्तु ।

प्रश्न 2

अन्तर्जालस्य साहाय्येन परोपकारविषये दश-सुभाषितानां संग्रहणं कुर्वन्तु ।

हल

परोपकारविषये दश सुभाषितानि सङ्गृहीतानि — यथा 'परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम्', 'परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः', 'परोपकाराय सतां विभूतयः' इत्यादीनि ।

उत्तर: परोपकारविषये दश-सुभाषितानि संगृह्य लिखन्तु — यथा: (1) परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम् । (2) परोपकारार्थं यो जीवति सः जीवति । (3) परोपकाराय सतां विभूतयः । आदीनि । (छात्राः स्वयम् अपि संगृह्णन्तु ।)

प्रश्नावली पठित-अवबोधनम् — अधोलिखितं श्लोकं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तरत — 'परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः, परोपकाराय वहन्ति नद्यः । परोपकाराय दुहन्ति गावः, परोपकाराय इदं शरीरम् ॥'

प्रश्न 1

I. एकपदेन उत्तरत — (i) परोपकाराय काः वहन्ति ?

हल

श्लोके उक्तम् — परोपकाराय नद्यः (जलं) वहन्ति ।

उत्तर: नद्यः

प्रश्न 2

(ii) वृक्षाः किमर्थम् फलन्ति ?

हल

वृक्षाः परोपकाराय फलन्ति ।

उत्तर: परोपकाराय

प्रश्न 3

(iii) परोपकाराय काः दुहन्ति ?

हल

परोपकाराय गावः (दुग्धं) दुहन्ति ।

उत्तर: गावः

प्रश्न 4

(iv) परोपकाराय के फलन्ति ?

हल

परोपकाराय वृक्षाः फलन्ति ।

उत्तर: वृक्षाः

प्रश्न 5

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत — (i) इदम् शरीरम् किमर्थम् अस्ति ?

हल

श्लोकानुसारम् इदं शरीरम् अपि परोपकाराय एव अस्ति ।

उत्तर: इदम् शरीरम् परोपकाराय अस्ति ।

प्रश्न 6

III. निर्देशानुसारं उत्तरत — (i) 'परोपकाराय' इति पदे का विभक्तिः ? (क) चतुर्थी (ख) पञ्चमी (ग) प्रथमा (घ) तृतीया

हल

'परोपकाराय' इति पदं सम्प्रदानकारके अतः चतुर्थी विभक्तिः ।

उत्तर: (क) चतुर्थी

प्रश्न 7

(ii) 'फलन्ति' इत्यत्र किम् वचनम् ? (क) त्रिवचनम् (ख) द्विवचनम् (ग) एकवचनम् (घ) बहुवचनम्

हल

'फलन्ति' इति बहूनां कर्तृणां क्रिया अतः बहुवचनम् ।

उत्तर: (घ) बहुवचनम्

प्रश्नावली अन्वयः — मञ्जूषातः समुचितं पदं चित्वा श्लोकस्य अन्वयं पूरयत — 'छायामन्यस्य कुर्वन्ति तिष्ठन्ति स्वयमातपे । फलान्यपि परार्थाय वृक्षाः सत्पुरुषाः इव ॥' (मञ्जूषा – सत्पुरुषाः, आतपे, छायाम्, फलानि)

प्रश्न 1

अन्वयः – (वृक्षाः) स्वयम् .....(i)..... तिष्ठन्ति, अन्यस्य .....(ii)..... कुर्वन्ति .....(iii)..... अपि परार्थाय, वृक्षाः ..... (iv)..... इव (सन्ति) ।

हल

मञ्जूषातः उचितानि पदानि संयोज्य अन्वयः पूरितः — वृक्षाः स्वयं धूपे तिष्ठन्ति, परस्य छायां कुर्वन्ति, फलानि अपि परार्थम् एव ददति, अतः ते सत्पुरुषाः इव सन्ति ।

उत्तर: (i) आतपे (ii) छायां (iii) फलानि (iv) सत्पुरुषाः

प्रश्नावली प्रश्ननिर्माणम् — रेखांकितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

प्रश्न 1

(i) नद्यः अम्भं स्वयं न पिबन्ति ।

हल

रेखांकितपदम् 'अम्भं' (जलम्) अतः 'किम्' इति प्रश्नः ।

उत्तर: नद्यः किम् स्वयं न पिबन्ति ?

प्रश्न 2

(ii) दशपुत्रसमः द्रुमः भवति ।

हल

रेखांकितपदम् 'द्रुमः' अतः 'कः' इति प्रश्नः ।

उत्तर: दशपुत्रसमः कः भवति ?

प्रश्न 3

(iii) वृक्षाः सत्पुरुषाः इव सन्ति ।

हल

रेखांकितपदम् 'वृक्षाः' अतः 'के' इति प्रश्नः ।

उत्तर: के सत्पुरुषाः इव सन्ति ?

प्रश्न 4

(iv) वृक्षाः अन्यस्य छायाम् कुर्वन्ति ।

हल

रेखांकितपदम् 'अन्यस्य' अतः 'कस्य' इति प्रश्नः ।

उत्तर: वृक्षाः कस्य छायाम् कुर्वन्ति ?

प्रश्न 5

(v) वृक्षाः फलानि न खादन्ति ।

हल

रेखांकितपदम् 'फलानि' अतः 'कानि' इति प्रश्नः ।

उत्तर: वृक्षाः कानि न खादन्ति ?